

ПЛЮРАЛІСТИЧНА ДЕМОКРАТІЯ ЯК КОНЦЕПТУАЛЬНА ПЕРЕДУМОВА ПОЛІТОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМИ ПРАВЛІННЯ: ДОСВІД ЗАХІДНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття досліджує передумови функціонування форми правління в країнах Заходу. Звернено увагу на етнокультурні, соціально-політичні та електоральні передумови розвитку європейських демократій, які пов'язують нормативно-правове регулювання форми державного правління та політичні інститути. Робиться висновок щодо особливостей розгляду політичною наукою країн Європи та США форми правління

Ключові слова: демократія, поліархія, форма правління держави, багатоскладове суспільство, відповідальність уряду

Плюралистическая демократия как концептуальная предпосылка политологического исследования формы правления: опыт западных исследований

Статья исследует предпосылки функционирования формы правления в странах Запада. Звернено внимание на этнокультурные, социально-политические и электоральные предпосылки развития европейских демократий, которые пов'язують нормативно-правовое регулирование формы государственного правления и политические институты. Делается вывод относительно особенностей рассмотрения политической наукой стран Европы и США формы правления

Ключевые слова: демократия, полиархия, форма правления государства, многосложное общество, ответственность правительства

Форма державного правління виступає важливою проблемою сучасної політичної науки. Дослідження правових передумов політичного процесу посідає одне з ключових місць серед пріоритетних теоретичних та практичних завдань. Оскільки прямим чином пов'язане із найбільш важливими причинно-наслідковими зв'язками в середині політичної системи. Ними є порядок ухвалення державних владних рішень та механізми контролю політичної спільноти за відповідністю законодавчих ухвал потребам суспільства, процедури зміни керівного складу за умови, якщо управлінська діяльність не відповідає інтересам громадян.

Теоретико-методологічні засади осмислення взаємодії політико-інституційної реальності та правової системи соціуму на предметному полі форми правління істотним чином залежить від національних традицій та культурно-цивілізаційних умов функціонування тієї або іншої спільноти. Англо-американська правова та політична наука відрізняється увагою до прецедентної детермінації, політико-правових рішень та принципових засад функціонування форми правління держав. Іншою стороною цієї традиції є увага до ліберально-демократичних традицій та практик, які склалися в умовах тривалої історії демократії. Метою цієї статті є представлення ключових особливостей вивчення взаємодії політичних інститутів плюралістичної демократії, яка визначається формою правління та відображена у політологічній традиції Заходу.

Початок розв'язання проблеми цієї статті розпочато у низці вітчизняних робіт, на які спирається автор. Зокрема, у дисертаційній праці О.О. Бабиної [3] розглянуто демократію як форму існування українського народу, рису, притаманну його національному менталітету. Крім того, вітчизняна вчена визначила демократію як необхідну умову для ефективної взаємодії органів публічної влади з громадськістю. О. Д. Доронін [9] доклав зусиль до з'ясування ролі громадянського суспільства в проведенні соціальної політики. Ним також було виявлено масову підтримку населенням демократичних перетворень на початковому етапі у посткомуністичних державах Східної Європи і країнах СНД, Південної Європи та Латинської Америки, оскільки демократія асоціювалася з рішенням економічних і соціальних проблем, поліпшенням матеріального становища, скороченням безробіття. Український політолог Н. А. Ліпковська-Надеїна [11] здійснила критичний аналіз наукової творчості Р. Даля, розкрито її світоглядні та методологічні засади. Нею було розглянуто сучасні критичні дослідження наукових поглядів ученого, визначено передумови формування його провідних ідей, зокрема теорії поліархії. З'ясовано, що, основними теоретичними джерелами формування ідей Р. Даля є теорії представників плюралістичного напрямку демократії – А.Бентлі, Р.Дарендорфа, Дж.Медісона, М.Олсона, Д.Трумена. Розкрито сутність основних понять теорії поліархії: демократії, поліархії, групи інтересів, а також її системотвірний принцип - розрізнення сфери суцього (поліархія) та сфери належного (демократія), виявлено умови реалізації поліархії у політичному процесі. Разом з тим, проблема форми правління як парадигми взаємодії політичних інститутів не знайшла свого повного відображення у сучасних наукових дослідженнях.

Розгляд форми правління в сучасній британо-американській політологічній традиції пов'язаний переважно з філософськими настановами та політичною практикою ліберальної демократії. В межах цих традицій утвердилися форми взаємодії законодавчої та виконавчої влади, які полягають у взаємній повазі, дотриманні законодавства та опрацьованих процедур.

У сучасній західноєвропейській та американській літературі склалося кілька концепцій і моделей взаємодії форми правління й політичного режиму.

Автор дорадчої концепції Ф. Хайєк [18] виступає за відділення держави від громадянського суспільства і визначає принципи правової держави. Однак головне в демократії, на думку легалістів, полягає в мінімізації ролі держави і створенні максимального простору для індивідуальної свободи і розвитку вільних ринкових відносин. Саме на це й повинна бути спрямована влада закону, яка має більший авторитет, ніж влада держави, та воля більшості. Тому бюрократичне регулювання повинне бути зведене до мінімуму, а діяльність різних зацікавлених груп – жорстко обмежена. Творці плюралістичної моделі, зокрема її найвпливовіший представник Р. Даль [7] акцентують увагу на необхідності існування безлічі центрів влади, і, отже, центрів прийняття політичних рішень. Не заперечуючи важливості політичного лідерства, прихильники плюралістичної демократії вважають невиправданими претензії однієї елітарної групи на представництво інтересів усього суспільства. Поділяючи основні інституціональні характеристики ліберальної демократії, плюралісти, проте, роблять головний акцент не на індивідів, а на численні зацікавлені групи, кожна з яких прагне вплинути на процес прийняття рішень. Важливою складовою англійської британо-американської політичної теорії, яка описує будову та розвиток владних структур у державах розвине-

ної демократії є повага до зовнішніх компонентів політичної системи. Такими є етно-обумовлені проблеми, параметри розвитку суспільства та політичної участі. Тому окрім процедурних аспектів дуже великою є увага до культурних та національних особливостей функціонування політичних інститутів в межах форм правління.

До концепції плюралістичної демократії тісно примикає модель консоціальної демократії, тобто модель демократичного розвитку в ряді держав, яка відрізняється багатоскладовим характером суспільної структури, де суспільство розділене на безліч сегментів. Ця модель, розроблена американським політологом голландського походження А. Лейпхартом [10], відрізняється двома головними особливостями: по-перше, вертикальною сегментацією їхнього населення на різній мовні, етнічні, расові або ідеологічні спільності; по-друге, інституалізацією процесу їхньої взаємодії, яка здійснюється на рівні еліт цих спільностей. Теоретична модель А. Лейпхарта ґрунтується на порівняльному аналізі емпіричних досліджень досвіду політичного розвитку низки держав (Австрія, Бельгія, Канада, Нідерланди, Швейцарія).

Важливим концептом, який осмислюється у західній політичній філософії та політичній теорії є роль народу як суверенного, який легітимізує ту чи іншу форму правління та її взаємодію з політичним режимом демократії.

Крім того, дослідженням демократії поза рамками вище перерахованих концепцій займалися Дж. Сарторі [15], автор теорії «вертикальної демократії», К. Поппер [13], М. Паренті [12] та відомий французький політолог Ф. Бенетон. У роботі «Вступ до політичної науки» [4] Ф. Бенетон дає визначення і розбіжності між демократією та ліберальною демократією, а також зміст поняття «народу» як головного суб'єкта демократії і механізм здійснення влади.

Розгляд поняття «народу» в мінливих умовах західної демократії призводить до розуміння полісемантичності та багатовекторності значення цього поняття та явища яке відрізняється від класичного розуміння народу доби просвітництва та часів ухвалення перших конституційних актів французької республіки та Сполучених Штатів Америки.

У цьому зв'язку один з відомих фахівців в області теорії демократії, американський політолог італійського походження Дж. Сарторі виділяє наступні широко поширені визначення: «народ» дослівно означає всіх членів суспільства; «народ» означає аморфну більшу частину суспільства, масу; «народ» означає нижчі класи; «народ» є неподільною сутністю або чимось органічно цілим; «народ» є більшою частиною суспільства, виражена принципом абсолютної більшості; «народ» є більша частина суспільства, виражена принципом обмеженої більшості [15, с.83].

Велике значення для сучасної американської теорії взаємодії форм правління та політичного режиму має теорія поліархії в якій відображається складна структура сучасного ліберального демократичного суспільства, в якій є велика кількість акторів і велика кількість горизонтальних взаємодій. Відображення цього різноманіття політичних суб'єктів та відносин відбувається через осмислення як державних, так і недержавних чинників політичного процесу.

Одним із прихильників плюралістичної демократії є політолог Р. Даль. Суть його аргументів полягає у наступних положеннях: демократія плюралістична припускає співіснування великої кількості організованих інтересів; організовані інтереси конкурують, між собою у володінні політичною владою і впливом; конкуруючі інтереси взаємно контролюють один одного та обмежують владу; плюралістична конкуренція інтересів веде до суспільної рівноваги, що є найкращим варіантом з огляду на суспільні і групові інтереси при прийнятті політичних рішень.

Основне поняття плюралістичної концепції Р. Далья [8] – «поліархія», яке позначає систему політичного управління за допомогою відкритого суперництва політичних груп за владу.

Проти плюралістичної концепції демократії висловлюється ряд критичних положень. І насамперед те, що в сучасних демократіях суспільне посередництво не є рівномірним, оскільки інтереси різних груп і верств мають різний ступінь організації і впливу. Що стосується концепції рівноваги, то вона являє собою ідеальну модель політичних відносин, яка у дійсності ніколи не реалізується. Політика будується на ієрархічно вибудованій системі інтересів. Політична дієздатність носіїв суспільних інтересів у межах плюралістичних структур визначається не їхньою кількісною чинністю, а здатністю до організації і готовністю вступати в конфлікти. Як правило, інтереси малих груп, які контролюють економіку і управління, більш сильні в організації, ніж інтереси більшості великих соціальних груп, які не мають такого контролю.

Нерівномірне представництво інтересів плюралістичними структурами породжує проблеми, пов'язані з легітимністю. Ці проблеми не можуть бути компенсовані навіть загальними виборами.

Окремі вчені звертають увагу на вплив, який справляє на конфігурацію форми правління мажоритарна чи пропорційна виборча система.

На сучасному етапі у зарубіжній політологічній літературі з розвитку демократії активно обговорюються проблеми співвідношення між мажоритарною (заснованої на принципі більшості), і консенсусною демократією (Дж. Стур [17, с. 21]). Різновидом останньої є вже згадана модель консоціальної демократії, розроблена американським політологом А. Лейпхартом [10, с.156]. Ця модель, заснована на реальній практиці низки європейських держав, припускає можливість взаємного вето, у тому числі і з боку організаційно оформлених меншин у суспільстві. Однак останні далеко не завжди використовують це право, оскільки його реалізація може спричинити дестабілізацію і кризу всієї політичної системи.

Серед чинників, які обумовлюють специфіку форми правління у західних демократіях, одним з найвагоміших є співвідношення взаємодії більшості та меншості. Ці дві спільноти є основними політичними чинниками, які в змозі прийняти рішення про зміну конфігурації форми правління.

Наявність мажоритарної або консенсусної моделей демократії, яка припускає для тих або інших груп право вето, залежить від ступеня гомогенності або гетерогенності суспільства. У зв'язку з цим становлять інтерес міркування одного з провідних американських дослідників з теорії демократії Р. Далья, який виділяє наступні необхідні умови, які сприяють успішному функціонуванню демократичного режиму на мажоритарних принципах:

1. Чим більш гомогенним є народ країни, особливо в тих характеристиках, які міцно пов'язують його з політичними установками, тим меншою є імовірність, що правління більшості буде підтримувати політику, яка наносить шкоду меншинам, а, отже, і більшою є імовірність, що буде існувати широкий консенсус із приводу бажаності правління більшості. У цілому населення країни повинне бути настільки гомогенним, що жодна більшість не могла б завдати шкоди меншостям, не заподіючи одночасно збиток своїм власним членам.

2. Що більш сильнішими є очікування серед представників політичних меншин, то в майбутньому вони зможуть увійти до більшості, тим більш для них є прийнятним принцип правління більшості, тим менше вони відчують потребу в

таких гарантіях, як необхідність спеціального вето меншин. При цьому більшою є імовірність, що вони будуть розглядати наявність такого вето як перешкоду для перспектив їх майбутньої участі в правлячій більшості.

3. Правління більшості може отримати величезну підтримку з боку меншин, якщо представники останніх будуть упевнені, що колективні рішення, прийняті більшістю, ніколи не будуть становити небезпеку, пов'язану із зазіханням на базисні основи способу життя меншостей – релігії, мови, економічної безпеки.

У протилежному випадку при відсутності хоча б однієї з вище перерахованих умов представники меншин будуть чинити опір правлінню більшості і заперечуватимуть його легітимність, вказує Р. Даль [7, с.123].

Осмилення перспектив форми правління відбувається також і через концептуалізацію соціологічних засад державного управління. Зусилля в цьому напрямку відкривають перспективу соціальної обумовленості прийняття політичних рішень.

Найбільш визначними представниками соціологічного напрямку вивчення демократичних підвалів форми правління стали Е. Берч, І. Берлін, У. Різ, Р. Роуз. На думку І. Берліна, основним у філософії державного управління є «попора й насильство». (Вказує Д. Гарнер у праці «Великобританія: центральне й місцеве управління» [6, с.35]). Наявність або відсутність консенсусу щодо авторитету держави в суспільстві британський вчений Р. Роуз (згідно роботі російського вченого І. Василенка) вважає головним питанням будь-якої політичної системи. Авторитет державної влади може бути визначений, з одного боку, ступенем її підтримки громадянами, а з іншого – тим, наскільки останні підкоряються її законам [5, с.57].

Осмилення конституційних умов державного управління призводить до формулювання значення поняття держави в умовах сучасної демократії. У. Різ, згідно праці Л. Сморгунова, виділяє три основних значення терміна «держава» в англосаксонській політологічній традиції: «політично організоване і територіально обмежене суспільство», «політично організоване відповідно до моральних ідеалів суспільство», «уряд як установа». Останнє значення, підкреслює У. Різ, набагато частіше зустрічається в нашій дні [16, с. 106].

Проблематика форм правління у західній політичній науці та науці державного управління в багатьох випадках пов'язується і з аспектами функціонування діяльності окремих органів державного управління. Обґрунтування ролі та місця тих чи інших компонентів структури держави відбувається через відображення взаємодії цих органів із недержавними політичними акторами. Е. Берч, як вказує Н. Б. Антонова [2, с.80], у своїх роботах розглядав питання відповідальності в державному управлінні. Зокрема він виділив три види відповідальності:

- відповідальність перед громадською думкою. Це означає, що уряд має можливість впливати на громадську думку й повинен знаходити компроміс із провідними групами суспільства, виховувати громадськість, щоб вона усвідомлювала мотиви, які керують урядовою діяльністю;
- проведення продуманої державної політики, заснованої на всебічному аналізі проблем. Цей тип відповідальності в англійській політичній культурі є основним. Уряд, усвідомлюючи правомірність і доцільність своїх дій у цей момент, може навіть піти на втрату популярності заради здійснення свого курсу;
- звітність перед парламентом. Вона має вираз у відповідальності кожного міністра за діяльність уряду в цілому і відповідальність за політику держави в цілому.

Відповідальність членів уряду перед парламентом виражається у відповідальності кожного міністра за діяльність уряду в цілому і його відповідальності за керування ним державну службу. Однак ефективність парламентського контролю за діяльністю уряду постійно знижується: у тих, хто «виходить на заміну» немає ні часу, ні достатніх знань, щоб опікуватися складними проблемами державного управління. Що стосується груп інтересів, вказує Н. Б. Антонова, то вони бажать прощтовхувати свої рішення поза парламентом, тому багато державних проблем вирішуються в значній мірі в непублічно [2, с.80].

Окремою темою розробок державного управління, які відображають сутність форми правління парадигми взаємодії політичних інститутів, є висновок, що до ролі урядів кабінетів міністрів Великої Британії та зміни їх підзвітності в умовах європейської інтеграції.

Е. Берч [2, с.82] досить скептично ставиться до того, що характер прийняття державних рішень модифікувався в результаті реформ 1966-1975 р. у Великобританії і припускає певний ступінь взаємопроникнення між світом державної політики, її офіційними представниками і університетами, підприємцями й працюючими за наймом. Серед факторів, які впливають на прийняття державних рішень, він позначає позицію прем'єр-міністра, «першого серед рівних» у кабінеті, діяльність членів кабінету, тиск профспілок і організації промисловців, рядових членів парламенту і засобів масової інформації, які за традицією вважаються виразниками суспільної думки. Відомо, що в останні десятиліття низка важливих рішень (наприклад об вступі в ЄЕС) була прийнята без попереднього обговорення в ході парламентських виборів, і ініціативи щодо їх висування належить виключно правлячому уряду.

До осмилення форми правління, як передумови демократичного політичного режиму, долучається тема зміни відповідальності уряду в межах конституційної монархії.

Е. Берч указав також на зміну поняття «первинної відповідальності уряду» у сучасній Великобританії [2, с.92]. На початку сторіччя під нею розумілася відповідальність уряду перед Короною, що втілює єдність і спадкоємність національного життя. Сьогодні під нею розуміють відповідальність уряду перед народом.

Крім соціологічної тенденції у з'ясуванні мотивів та закономірностей трансформації форми правління та політичних режимів Заходу важливою проблемою є виявлення сутності окремих інститутів у зв'язку з пануючим типом політичної культури. Культурний аналіз є багатообіцяючим у зв'язку з невизначеністю функції окремих політичних та державних інститутів.

В останні десятиліття в працях учених соціологічного напрямку центральною стала проблема стабільності державних інститутів. Більшість англійських політологів шукають причину їхньої стабільності в політичній культурі країни. Основою аналізу служить поняття консенсусу як демократичної процедури.

На думку Дж. Баджа, яка відображена у праці Т. Алексєєвої [1, с.345], ступінь консенсусу залежить від рівня політичної культури й активності. Виборні особи і державні чиновники одноставні в думці, що існуючі державні інститути «чутливі» до запитів рядових громадян. Зазначені інститути користуються підтримкою останніх, і що їхнє збереження важливіше будь-яких розбіжностей між політичними силами.

Таким чином, сучасні класичні, політико-теоретичні дослідження Заходу демонструють різновекторність та увагу до тих аспектів політичного процесу і розвитку громадянського суспільства, які ще не були залучені до дискурсу щодо форми правління. Такий характер зумовлений як трансформацією західної політичної науки, пошуком нею нових напрямків досліджень і предметних сфер, так і подальшою плюралізацією і лібералізацією західного типу демократії.

Висновки

Ідейно-теоретичні побудови, які концептуалізують сучасну форму правління як парадигму взаємодії політичних інститутів Заходу, проявляють специфіку у таких аспектах:

- 1) взаємодія урядів та парламентів як основних компонентів структури виконавчої та законодавчої влади в більшості країн сучасного світу розглядається у нерозривному зв'язку з діяльністю інших політичних інститутів – політичних партій та груп інтересів;
- 2) вагоме місце в роботах американських та британських авторів посідає роль та місце судової влади, чий вплив не є предметом розгляду дослідниками країн СНД;
- 3) західні дослідники підкреслюють роль судової влади у взаємодії гілок влади, які становлять основу форми правління в сучасних країнах Європи та США. Діяльність цієї гілки влади є ключовою для розвитку побудови належного балансу сил між законодавчою та виконавчою владою. Особливий статус судової влади та особливий статус впливу Верховного суду США не може бути нівельований навіть статусом та повноваженнями президента Сполучених Штатів.

Презентуючи форму правління як відображення конституційних норм у політичній практиці британські та американські вчені демонструють зближення формально-нормативних засад взаємодії політичних інститутів та тих засад, які визначаються безпосередньо політичною практикою. Межа між публічною та не публічною стороною функціонування форми правління певною мірою зникає, що виразно суперечить досвіду аналізу пострадянських держав, в яких таємні, не публічні переговори між політичними силами носить вирішальний характер для перспектив розвитку форми правління. Перспектива подальшого вивчення традицій дослідження форми правління є вивчення специфіки методологічних підходів політологічного дослідження форми правління на теренах СНД.

1. Алексеева Т.А. Современные политические теории. Опыт запада. /Т.А. Алексеева М.: Аспект Пресс, 2000. – 559 с.
2. Антонова Н. Б. Теория и методология государственного управления: курс лекций / Н.Б.Антонова, Л.М.Захарова, Л.С. Вечер – 3-е изд., доп. –Мн.: Акад. упр. при Президенте Респ. Беларусь, 2005. - 235 с.
3. Бабінова О.О.Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01 / О.О. Бабінова; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – К., 2006. – 20 с.
4. Бенетон Ф. Введение в политическую науку / Ф. Бенетон Пер. с фр. – М.: Весь мир, 2002. – 368 с.
5. Василенко И. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия /И.Василенко М.:«Логос»,2001. – 456 с.
6. Гарнер Д. Великобритания: центральное и местное управление. Пер. с англ./ Под ред. Г.В. Барабашева. – М.: Прогресс, 1984. – 251 с.
7. Даль Р. Демократия и её критики. /Р. Даль /Пер. с англ. – М.: РОССПЭН, 2003. –576 с .
8. Даль Р. Предпосылки возникновения и утверждения полиархий/ Р. Даль // Полис. – 2006. – № 6.
9. Доронін О.Д.Соціальна політика як засіб системного забезпечення демократичних реформ: Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Д. Доронін; Одес. нац. юрид. акад. –О., 2004. –16 с.
10. Лейпхарт А. Демократия в многосоставных обществах. /А. Лейпхарт М.: Аспект Пресс,1997. С.156.
11. Ліпковська-Надеїна Н.А.Теорія поліархії Р.Даля: концептуальні засади та практика: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.01 / Н.А. Ліпковська-Надеїна; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. –К., 2007. –17 с.
12. Паренти М.Демократия для немногих. / М Паренти./ Пер.с англ. – Москва : М.:Прогресс, 1990 . – 504 с.
13. Поппер К. открытое общество и его враги. /К. Поппер /Пер.с англ.В. Н. Садовского. –М.: Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. – 448 с;
14. Салмин М.М. Современные демократии: очерки становления. М.М. М.Салмин, 1997. С. 70.
15. Сартори Дж. Вертикальная демократия /Дж. Сартори //Полис. – 1993. –№2 – С. 80–89.
16. Сморгунув Л.В. Сетевой подход к политике и управлению /Л.В.Сморгунов//Полис. – 2001. – С. 103 – 112.
17. Стур Дж. Открывая демократию заново /Дж. Стур // Полис. –2003. –№5. – С.39–49.

SUMMARY

Alekseenko I. PLURALISTIC DEMOCRACY AS THE CONCEPTUAL PRECONDITION OF POLITOLOGICAL RESEARCH OF THE FORM OF BOARD: EXPERIENCE OF THE WESTERN RESEARCHES

Article investigates preconditions of functioning of the form of board in the West countries. Attention payed to ethnocultural, sociopolitical and electoral preconditions of development of the European democracies, which пов'язують is standard-legal regulation of the form of the state board and political institutes. The conclusion concerning features of consideration by a political science of the countries of Europe and the USA board forms becomes

Keywords: democracy, the form of board of the state, a multidifficult society, government liability